

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Радослав Димитров Радев за дисертационния труд на Полина Александрова Заркова на тема „Развиване на умения за участие в интеркултурен диалог чрез обучението по български език за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по... (Методика на обучението по български език)

Полина Александрова Заркова е докторант в професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ... (Методика на обучението по български език) към Катедрата по методика към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с научен ръководител проф. д-р Ангел Маринов Петров. Спазени са всички процедури и изисквания за осъществяване на докторантурата и представяне на труда за защита след обсъждане в катедрата.

Полина Заркова е учител по български език и литература и по английски език в Школа „БЕЛ”, гр. София и това съчетаване на предметите има значение, тъй като доста от идеите в дисертацията са дошли от традициите в чуждоезиковото обучение. Тя е вървяла последователно в развитието си като филолог, завършвайки средното си образование в Английската гимназия в гр. Русе с английски и немски език, специалността Българска филология в СУ „Св. Климент Охридски”, съответно магистърска програма „Образованието по български език и литература в средното училище”, като учител е познала просветния ритъм на различен тип училища, така че за кратко време е формирала богати представи, които осигуряват адекватност на идеите ѝ. Пишейки за културата, самата тя има много широка култура, мисленето ѝ се отличава с

жизненост и ясна ценностна система и дори тогава, когато трябва да откроява негативни явления в образователната ни система, не напуска ведрината си. Подходът ѝ в изследването е структурно-ритмичен, което ѝ позволява да съчетава коментара и анализа със системността. Въвежда чуждите мнения и постановки в структурни звена и остави читателя сам да се ориентира в тях, без да е приема ролята на арбитър, така че идеите за толерантност в обучението в дисертацията прозвучават като толерантност към различните гледни точки. В тази връзка Полина Заркова е трябвало да се справи с различни съотнасяне – култура, природа, изкуство, цивилизация всяко, от които, боледува от история и тревожи от съвременност. Огромният терминологичен апарат при нея е подреден, а бих казал и последователно изведен, за да не се изгубят концепциите. И тъкмо тук е силата на дисертацията ѝ – в концепцията, която не се проявява само на изследователско ниво, а и на перспективно – обучението по български език трябва да е това, което да определя културните, естетическите и комуникативни нива при формиране на ученика. Тази дисертация ме подтикна към идеята, че език и литература трябва да бъдат два предмета до 7. клас, след което трябва да се обединят в едно под названието „Български език”. В миналото сме имали такава практика, а сега и в някои държави, езикът ги обединява в гимназиалния курс на обучение. Значимостта на това изследване ме задължава по-малко да критикувам и повече да мисля, за да се освободя от някои стереотипи или предразсъдъци, за които пише и авторката.

Дисертацията се състои от три глави, увод и заключение с богато приложение поради спецификата на експерименталната работа, която е било нужно да бъде илюстрирана и документирана. Вече коментирах първа глава „Мотивация за избор на темата. Обект, предмет, цели, задачи и методика на изследването”, която изпълнява ролята на концептуален увод. Втора глава: „Интеркултурна компетентност – теоретични аспекти на

проблема”, дава обоснована и богата библиографска представа за понятието култура и цивилизация. Авторката има удивително широк поглед и точен език при извеждане на отделните аспекти. Проблемът за интеркултурната компетентност основателно е разгледан на понятийно ниво, на комуникативно, на езиково и съответно регулативно-оценъчно. Полина Заркова изхожда от устойчивото твърдение, че обучението по език е обучение по култура (с.7). Оттук следва и работната теза за понятието *интеркултурно* „със значение на взаимен обмен, на възприемане на другостта, на взаимопроникване” (с. 8). Тези постановки са добре обосновани и методически издържани в дисертацията. Авторката се опира на чуждоезиковото обучение, доколкото има предвид и европейската езикова рамка и многоезичния подход. Това е добро решение, защото прави впечатление, че изуването на българския език в чужбина в българските училища по необходимост е поставен на интеркултурна основа и в тази посока изпревариха родноезиковото обучение у нас. Самата характеристика на изследването, изведена като задачи: да се проучи, да се изясни, да се детерминира, да се анализира, да се конкретизира, да се разгледа, да се изследва, да се разработи, показва колко многофункционална е дисертацията в подходите и дейностите, с които да се уважи наличното знание и да се предложи работна и оригинална теза. Според нея „граматично ориентираното обучение по български език (ГООБЕ), води до развиване на езиковата компетентност на подрастващите, но не и до усъвършенстването на техните прагматични способности” (с.14). И това е вярно, забелязва го още Гео Милев в началото на 20. век, когато учи в Германия – ние, казва, сме грамотни, а германците образовани. Оказва се, че разбирането за културата има отношение към опозициите човек-природа, център-периферия, човек-институции, духовно-материално, традиция – развитие, раса – индивид и др. Авторката е стигнала до разбирането, че за „постигане на по-голяма

яснота при формулировката на дефинициите”, изследвачите „правят разграничение между материалните, социалните и субективните аспекти на културата” (с.21), поради което самата тя ги въвежда като аналитични и структурни елементи в първа глава, а и в самата дисертация. Всеки един от тези аспекти е въведен концептуално, тъй като обстойното им разглеждане би било самоцелно. Полина Заркова приема за работна тезата на Х. Хофстеде, че „културата не се унаследява, тя се придобива” (с.23) и я прилага в теоретичния дял и в частта с методически дейности за развиване на интеркултурната компетентност. Макар да имам някои възражения що се отнася до подсъзнателните прояви на комуникативност чрез жеста, то считам, че приемането на такава теза е основателно и перспективно. Подобно уточняване е важно да се направи, тъй като при характеризиране високото равнище на интеркултурна компетентност се има предвид и интуитивната готовност за участие в интеркултурни ситуации (с.73).

Основателно Полина Заркова се спира на процеса за акултурация и върна на своя подход го въвежда в структурни звена чрез постановките на Шуман, Браун, Хофстеде и др. Теорията за „културните неравности” и „межкултурните недоразумения” е добре видяна и от психологическа гледна точка. Тези постановки ѝ позволяват да доразвие и обогати своето концептуално виждане за културата, което по същество е с отворена определеност, така че да бъде отнесено и към проблема за цивилизацията. Вярно е, че „Европейските страни се характеризират с общи черти по отношение на своите култури”, дори бих казал, че е безспорно (с.29), но френския поет Пол Валери въвежда една формула за това какво е европейско, която като че ли отдели Балканите. Той счита, че европейско е там, където се гони максимума и където е християнската религия. В Източна Европа максимума не е в психологията на народите и може би затова не се раждат толкова крайни културни и естетически феномени,

каквото е футуризма на Маринети с възвестяване ползата от войните и откровеното negliжиране ролята на жените. Това гонене на максимума е според мен едно от най-опасните, а бих казал и вредни оръжия на европейското, което поставя под съмнение здравите основи на толерантността. Идеята за максимума поставя в друг зрителен ъгъл разбирането за „отворени” и „затворени” културни общности (с.45). Наглед европейската общност е отворена културна система, но с ясна социална определеност, която Полина Заркова има предвид, поради което чуждото подлежи винаги на трансформация спрямо културните модели на европейското. Още прозорливият Петко Славейков определя Европа чрез ефекта на фунията – каквито и движения да се вихрят по света, соковете се вливат в нейното тяло, за да я правят по-пълнокръвна. Тази мои мисли са една своеобразна проверка на отвореността на дисертацията, чрез която всеки, който я ползва може да постигне собствено надграждане.

Полина Заркова е проучила значителен брой изследвания по проблемите на културата и цивилизацията, което е израз на нейната прецизност. Чест ѝ прави, че е избегнала обзора, който неминуемо се поражда, когато ученият разполага с много информация и е успяла да проблематизира явленията и постановките и то без да ги противопоставя – запазила е правото на всяко от тях да бъде оригинално и функционално. Според мен това е форма на научно търпение и толерантност – отворила си е време да вникне в същността им, а не да ги покрие със звучните претенции на своето „АЗ”. Струва ми се, че е малко по-пестелива, когато съотнася култура и природа, особено що се отнася до развитието на езика, но в експерименталната работа видях, че това е компенсирано с въвеждането на идеята за цветята и още повече с важната идея, че „културата може да се интерпретира и като език”.

Като имам предвид характера на експерименталната работа, която засяга културни проблеми свързани с празниците, носиите, поведението, както и с хумора, то е хубаво да се има предвид във втора глава разбирането на Илия Бешков за културата, който счита, че нейните основни и устойчиви елементи са: ритъм, орнамент, жест и хумор. В крайна сметка дейността на авторката с децата, както и подготовката на материалите за експеримента, се опират именно на тези елементи. Те по-добре се съотнасят и към проблема за цивилизацията и към нейните три кода: наблюдение, съзерцание и скорост. Тъй като разбирането за културата освен в теоретичен влиза и в историко-хронологичен план, то е хубаво, че се имат предвид автори като Петър Мутафчиев, но трябва да се изтъкват и някои постижения на българската образователна система. Така още през 1904 г. Иван Шишманов в речта си пред Народното събрание, в която поставя своята програма за образованието у нас, извежда толерантността като основа за развитието на културата и личността. За съжаление преходът 20. – 21. век не създаде такъв министър на образованието, а и такъв оратор в Народното събрание (към с.59).

Забележителен е опитът на Полина Заркова да открие моделите и равнищата за интеркултурна компетентност, за която тя смята, че не може да се разглежда като константна величина (с.71). Пряка връзка с това разбиране са и промените, които настъпиха с оглед оценяването на езиковата компетентност, ориентирано в по-голяма степен към комуникативността (с.77). Намирам за интересен и амбициозен алгоритъма за работа, представящ методическите подходи и изготвяне на типа задачи (с.86). В него основно е въведено понятието анализ – семантичен, етимологичен, лингвистичен и културологичен и т.н. и е богато илюстриран чрез интерпретацията на различните концепти – свобода, красота, умение да се живее, война, скромност и т.н. Струва ми се, че

идеята за ситуативността, която е предпочитание на авторката, в този алгоритъм и концепти остава по-скоро скрита. А може би тъкмо тук би следвало да е най-силното ѝ проявление. При осмисляне на аспектите на интеркултурното общуване Полина Заркова обръща специално внимание на категорията време и в нейните наблюдения става ясно колко е ключово то за постигане на интеркултурната компетентност. „Множество етнически и лингвистични общности – отбелязва тя – използват понятията *минало*, *настояще* и *бъдеще*, но не споделят едни и същи оценъчни смисли, които влагат в тях. Например хората в Югоизточна Европа (включително у нас) са с изявена ориентация към миналото, което бива високо оценявано – ситуация, силно контрастираща с тази в Южна Америка, където преобладаваща е нагласата към настоящето, и с ориентацията на населението в Северна Америка, която е насочена към бъдещето (с.94)”. Много основателно е да се постави този въпрос, тъй като у нас той има подълга история. През 1920 г. в сп. „Златорог” е публикувана статията на Рихард Демел „За изкуството”, в която той твърди, че от времето на Фердинанд Ласал, т.е. средата на 19. в., настъпва епохата на недоволните европейци, които мислят живота от гледна точка на удоволствието. Драматичният човек отстъпва място на недоволния. Осем години по-късно в списанието излиза статията на Спиридон Казанджиев „История и народ”, в която той тълкува понятието „прекален историцизъм”, за да развие идеята, че нашият народ е вдаден в миналото и изразходва енергия, която би следвало да ползва за бъдещето си. И днес, когато пишат есета, учениците възхваляват миналото и се отнасят убийствено критично към съвременното. Защо?

Макар частта за материалната и кулинарната култура да е по-кратка в сравнение с другите, но се усеща една приповдигнатост, видима е леката усмивка на мисълта. За да стане тя още по-видима препоръчвам на авторката книгата на Кръстьо Куюмджиев „Ела, боже, да ядем”. Когато

става въпрос за текстовете за развиване на интеркултурната компетентност много удачно е включен пътеписа. При днешната динамика на живота той ще върши добра работа и като ученическо съчинение.

В трета глава методическите дейности са обособени в три варианта, апробирани в класовете от 5.–12. от авторката на дисертацията. Те са съставени така, че работата с материали от интеркултурно естество да бъде системна, за да повиши равнището на интеркултурната комуникация. Моделът за подготовката на експерименталната работа е познат в чуждоезиковото обучение, но методическите разработки са напълно оригинални. Важно е, че те подбуждат към участие учениците и развиват уменията им, а бих казал и желанията им за интеркултурна комуникация. Успехът на експеримента се основава на съчетаването на етноцентричната и интеркултурната линия. По отношение на родната култура авторката си поставя задача да обогати представите на учениците, но и да развие чувството им за гордост (с.160), а към чуждите културни ценности да имат положителни нагласи. Текстовете са удачни подбрани, така че да са съотнесими към житейския опит на учениците. Лингвокултурните концепти, както и осмислянето на предразсъдъците и стереотипното мислене, позволяват експериментът да мине и на психическо ниво, а осмислянето на всекидневния порядък да бъде пренесен чрез пословиците и поговорките в същността на житейската философия. Полина Заркова предпочита въпроси от отворен тип, които съдържат по-висока степен на комуникативност и същевременно предполагат по-добро пренасяне от устна към писмена форма. Представителната извадка – 295 ученика от четири училища в гр. Русе и гр. Сливо поле, е достатъчна за адекватността на изводите и постановките. Тя започва от седми клас, а не от пети, макар тогава да са уроците за изучаването на празниците и обичаите, и това решение е обосновано, тъй като въвежда текстове, свързани с хумора, а

той изисква да е осъществен или поне да е започнал преход от предметно-реалистично към абстрактно мислене. Мъдростта на подхода се основава на решението повечето задачи да са ситуативни, тъй като, ако се изразя поетично, ситуацията храни комуникацията, а в дисертацията подобно „захранване” и постигнато твърде успешно. Не ме изненадва извода, че на учениците от 7. клас им липсват умения за съставяне на кратък писмен текст, активиращ описанието или разсъждението (с.168), тъй като така и не можахме да въведем методика за съгласуване на трите речеви дейности – описание, разсъждение и повествование. Струва ми се, че не е много коректен въпрос №13. „Посочете бележити българи, реални исторически личности и/или литературни герои, които определяте като противоположни на образа на Бай Ганьо, като пример за възплъщение на българските национални идеали, за патриотизъм и за прогресивно мислене. Аргументирайте се.” Бай Ганьо е литературен герой и можем да сравним някой с този образ, но не бива историческите ни личности да се съотнасят към него, защото Алековия герой става определител, единица мярка за всички останали (с.228). От друга страна обаче Полина Заркова заслужава поздравление за активното включване на хумора и то в седми клас (с.191), но и в този случай учениците съотнасят фолклорните герои Хитър Петър и Настрадаин ходжа не към литературни герои, а към имената на писателите, които са ги създали. Очевидно в преподаването тези съпоставки трябва да се прецизират. Много съм впечатлен и замислен от констатацията на Полина Заркова, че „при дванадесетокласниците (...) се наблюдава все по-осезателна проява на стереотипно мислене и на предразсъдъци...(с.254). Подобно наблюдение вече показва колко е необходим за българското училище подходът и методическите похвати на Полина Заркова за интеркултурна комуникация.

Приносните моменти са изведени от авторката коректно и добре представят оригиналния характер на дисертационния труд. Според мен

освен уточняване значимостта на методическите дейности, трябва да се изтъкне като приносна и тяхната тематичност. Не съм срещал например такова ясно изразено съотнасяне на спорта към културата в изследвания, посветени на образованието. А още през първата половина на 20.век Ортега и Гасет се е надявал спорта да обнови цивилизацията.

Публикациите са свързани с дисертационния труд и добре го представляват като научно обръщение.

Ако рецензията може да се приеме като интеркултурна комуникативност, то се блязня от мисълта, че съм я постигнал при четенето на тази дисертация. Като имам предвид качествата на дисертационния труд, професионализма и оригиналния характер на изследването и перспективата за неговото използване в обучението по български език, убедено гласувам на Полина Александрова Заркова да ѝ бъде присъдена научната степен „доктор” по професионално направление 1.3. Педагогика на обучението... (методика на обучението по български език).

Проф. д-р Радослав Радев